

دو فصلنامه بین المللی تحقیقات حقوق قضایی

License Number: ۸۶۲۲۷ Article Number: ۲۲۴۳۸۰۰۲ ISSN-P: ۲۷۱۷-۱۱۳۲

مطالعه و بررسی مجازات های مجرمان یقه سفید در پرتو موازین حقوق بشر از منظر جامعه شناسی

(تاریخ دریافت ۱۳۹۹/۰۷/۱۵، تاریخ تصویب ۱۴۰۰/۰۳/۱۲)

دکتر مجید بهاری غازی^۱

دوره دکتری حقوق خصوصی دانشگاه آزاد اسلامی

پژوهشگر دوره دکترا حقوق کیفری و جرم شناسی دانشگاه آزاد اسلامی

دکتر محبوبه کهزادی^۲

پژوهشگر دوره دکترا جزا و جرم شناسی فارغ التحصیل دانشگاه آزاد واحد لارستان

چکیده

جرم یقه سفید در اشارات حقوقی و قانونی دلالت بر سوءاستفاده افراد بلندپایه از موقعیت و مقام خود است که بیشتر با جرایم مالی همراه است. این نظریه نخستین بار در مبحث جرم شناسی توسط جرم شناس آمریکایی ادوین ساترلند در دهه ۵۰ میلادی مطرح شد. بر اساس تفکرات وی جرم های یقه سفید بیانگر فعالیت های غیرقانونی است که از اشخاص سرشناس و درخور احترام صوری و طبقه بالاتر جامعه سر می زند. شغل و موقعیت اجتماعی و اشرافی این دسته از جنایتکاران ایجاب می کند که مانند طبقه ممتاز جامعه بهترین و گرانبها ترین لباس با یقه سفید بر تن پوشند و صورت ظاهرشان موجب شود تا مردم به آنها گمان بد نبرند و چپاول و غارتگری را دون شان انگارند. روش این پژوهش به شیوه توصیفی تحلیلی با استفاده از منابع کتابخانه ای انجام شده است. ابتدا همه کتابها، مقالات و آثار اندیشمندی که درباره جرایم یقه سفیدها اظهار نظر کرده اند، مورد مطالعه قرار گرفت.

واژگان کلیدی: جرم یقه سفید، جرم سازمان یافته، جرم غیرخشن، جامعه شناسی،

حقوق بشر

مقدمه

اصطلاح «یقه سفید» که در متون جزایی و جرم‌شناسی ممالک غربی سابقه‌ای زیاد دارد، در سال‌های اخیر در محافل دانشگاهی و قضایی کشور مورد توجه واقع شده است. دادستان تهران در سال ۱۳۸۲ در اوایل شروع به کار خویش اعلام کرد: «یکی از سیاست‌های کیفی دادستانی استان تهران رسیدگی به جرایم افراد خاص است که در اصطلاح جرم‌شناسی به مجرمین یقه سفید معروف شده‌اند». وی سپس در تعریف این اصطلاح افزود: «اصطلاح مجرمین یقه سفید برای افرادی به کار می‌رود که دارای خصوصیات خاصی هستند. این مجرمان تخصص و تبحر خاصی در ارتکاب جرم دارند و هنر آنها این است که جرایمی را که مرتکب می‌شوند، قانونی جلوه می‌دهند علی‌الظاهر جرم ارتكابی این گروه از مجرمین توأم با خشونت نیست و آنها از جایگاه اجتماعی و اقتصادی و سیاسی ویژه‌ای برخوردارند. این جایگاه توانایی‌هایی خاصی را به آنها می‌دهد. تصور بر این است که با اولویت دادن به رسیدگی جرایم این‌گونه افراد، شاهد برخورد قاطع با تبعیض و فساد و مفساد اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی باشیم و در آینده شاهد فعالیت‌های علمی و فرهنگی امن‌تری خواهیم بود.» جرایم یقه سفیدها به خاطر ماهیتی که بدون خشونت و غالباً بدون بزه دیده مستقیم ارتکاب می‌یابند، کمتر از جرایمی مانند قتل، آزار جنسی، سرقت مسلحانه و حتی سرقت معمولی توجه افکار عمومی و به تبع آن توجه دولت مردان را به خود جلب می‌کنند. از سوی دیگر، این جرایم به خاطر پیچیدگی خاص خود و صاحب نفوذ بودن مرتکبان، در بیشتر موارد کشف و تعقیب نمی‌شوند یا به خاطر انحراف روند اجرای عدالت، به سرانجامی نمی‌رسند. تردیدی نیست که در ایران مجرمین یقه سفید بطور گسترده به فعالیت‌های مجرمانه اشتغال دارند. با این حال، ابهامات و اختلاف نظرهای زیادی در خصوص مفهوم و دایره شمول «مجرمین یقه سفید» نه تنها در میان مراجع قضایی و دانشگاهی ملی، بلکه در سطح جهانی وجود دارد. بنابراین، مفهوم، مصادیق و ویژگی‌های این جرایم و مرتکبین آنها و همچنین ارتباط آنها با جنایات سازمان یافته فراملی باید روشن شود.

بخش اول: بیان مساله

مجرم یقه سفید به فردی اطلاق می‌شود که با سوءاستفاده از موقعیت شغلی قانونی خود، با ارتکاب اعمال غیرخشن به ظاهر قانونی، منافع غیرقانونی به دست می‌آورد. این افراد از

پست‌های عمومی خود سوءاستفاده کرده به نفع خود از اموال و امکانات عمومی بهره‌برداری می‌کنند. از نظر حقوق کیفری به موجب اصل قانونی بودن جرایم و مجازات‌ها، فقط آن دسته از اعمال یقه سفیدها قابل تعقیب کیفری است که از قبل به موجب قانون جرم شناخته شده باشد (مانند کلاهبرداری، اختلاس...). مجرمین یقه سفید به اعمال خشن و سنگین دست نمی‌زنند و در ظاهر چهره و موقعیت اجتماعی موجه دارند. لذا از طرفی شناسایی آنان با مشکل مواجه می‌شود از سوی دیگر تعقیب کیفری آنان به نتیجه مطلوب نمی‌رسد. اصطلاح «جرم یقه سفید» اساساً یک اصطلاح جرم‌شناسی است که نخستین بار توسط ادوین ساترلند^۱ در ۱۹۳۹ به کار رفت. وی این اصطلاح را به عنوان «جرم ارتكابی توسط شخصی قابل احترام و دارای موقعیت اجتماعی بالا با استفاده از وضعیت شغلی خود» تعریف کرد.^۲ هرچند در دایره شمول جرایم یقه سفید اختلاف نظرهایی وجود دارد، لیکن امروزه این اصطلاح در مورد تمام جرایم غیرخشنی که در مبادلات بازرگانی برای منافع اقتصادی ارتكاب یابند، به کار می‌رود. نظر به اینکه مرتکبین این‌گونه جرایم افراد صاحب نفوذ و موجه نمایی هستند که با یک سلسله عملیات پیچیده سعی در مخفی کردن فعالیت‌های مجرمانه خود می‌کنند، لذا تعقیب این جرایم در بیشتر موارد به راحتی میسر نمی‌شود یا به نتیجه مورد انتظار نمی‌رسد. وزارت دادگستری ایالات متحده تعریف ذیل را برای «جرم یقه سفیدی» پیشنهاد کرده است: «جرم غیرخشنی که با اهداف مالی و به صورت فریبکارانه توسط اشخاصی با موقعیت شغلی کلیدی، حرفه‌ای یا نیمه حرفه‌ای ارتكاب می‌یابد که این افراد از مهارت‌ها و فرصت‌های شغلی خود استفاده می‌کنند. همچنین این عنوان شامل جرایم غیرخشن با اهداف مالی و با استفاده از فریب می‌شود که توسط هر شخص دارای اطلاعات فنی و حرفه‌ای در مسایل کاری و حکومتی صرف‌نظر از موقعیت شغلی مرتکب، انجام شود.»^۳

سؤالی که مطرح می‌شود اینکه آیا جرم یقه سفید فقط در مورد «جرایم» مطرح می‌شود یا شامل کژروی‌های اجتماعی نیز می‌شود. از نظر حقوق کیفری، «جرم» مفهومی خاص و روشن دارد و واژه جرم فقط در صورتی کاربرد دارد که قانون‌گذار عملی را جرم دانسته و

^۱ Edvin Sutherland

^۲ Sutherland, ۱۹۸۳:۷

^۳ Green, ۲۰۰۴, b: ۱۲

برای مرتکب آن ضمانت اجرایی کیفری پیش بینی کرده باشد. با وجود این، بیشتر جامعه-شناس‌ها و جرم‌شناس‌ها دایره شمول این واژه را وسیع‌تر ترسیم می‌کنند. ساترلند هنگامی که از این واژه استفاده کرد، به مواردی همچون ایجاد انحصار در تجارت، برچسب‌های خلاف واقع روی مواد غذایی، به کارگیری نیروی کار به صورت غیرعادلانه و نظایر آن توجه داشت که یا ضمانت اجرایی کیفری نداشتند و یا عملاً تحت تعقیب کیفری قرار نمی‌گرفتند.^۱ بنابراین، در تحلیل جرایم یقه سفید باید علاوه بر مفهوم «جرم» در حقوق کیفری، به مفهوم جرم در جرم‌شناسی که شامل هرگونه کژروی و نقض هنجارهای اساسی جامعه است، توجه داشت. برخی مصادیق جرایم یقه سفید در قوانین جزایی ایران جرم‌انگاری شده‌اند لیکن نباید دنبال عنوان «جرم یقه سفید» در قوانین جزایی گشت؛ چون صبغه جرم‌شناسی این واژه بر جنبه جزایی آن برتری دارد.

بخش دوم: اهمیت و ضرورت

مجرمین یقه سفید کسانی هستند که با سوءاستفاده از موقعیت و نفوذ اداری خود مرتکب جرایم سودآور غیرخشن می‌شوند. مهم‌ترین مصادیق جرایم ارتكابی مجرمین یقه سفید عبارتند از: کلاهبرداری، فساد مالی (شامل ارتشا)، جرایم کاری و استخدامی، جرایم مربوط به نقض حقوق مصرف‌کنندگان، جرایم مربوط به مواد غذایی و دارویی، جرایم زیست‌محیطی، جرایم رایانه‌ای و جرایم گمرکی. برخی از جرایم یقه سفیدی بزه دیده مستقیم دارند و برخی بزه دیده مستقیم ندارند ولی به هر حال جامعه و اعضای آن بزه دیده واقع می‌شوند. از این رو، کلیه افراد جامعه باید تشویق به همکاری در مقابله با این جرایم شوند و به اندازه کافی تحت حمایت قانونی واقع شوند. در ایران بیشتر مصادیق جرایم یقه سفیدی جرم‌انگاری شده ولی تناسب لازم در مقام مقایسه بین مصادیق مختلف این جرم با توجه به آثار آنها صورت نگرفته است. متفکران حوزه علوم اجتماعی و امنیتی در تبیین مفهوم "امنیت ملی" نظریه‌های متنوعی مطرح کرده‌اند که به برخی از آنها اشاره می‌کنیم. شماری معتقدند امنیت ملی حالتی است که ملتی فارغ از تهدید از دست دادن تمام یا بخشی از جمعیت، دارایی یا خاک خود به سر برد. برخی در تعریف این واژه مینویسند: امنیت ملی، منافع ملی و صیانت ذات کشور همگی متوجه یک پدیده و معنا هستند و آن حفظ وجود

^۱ Green, ۲۰۰۴, b: ۱۰۵

خویش است و منظور از حفظ وجود خود عبارت است از حفظ هویت مادی و معنوی شامل ارزشهای ملی در برابر تجاوز و تهدید به تجاوز. این ارزشها شامل حفظ ارزشهای دینی، حفظ جان مردم، حفظ تمامیت ارضی، حفظ سیستمهای سیاسی و اقتصادی و حفظ استقلال است.^۱

بخش سوم: مبانی نظری

مقصود از «مصادیق» جرم یقه سفید بیان آن دسته از اعمال خلاف هنجارهای اجتماعی است که به موجب قوانین جزایی «جرم» شناخته می‌شود. با این حال، مواردی مانند برخورداری از پاداش و مزایای شغلی به صورت ناروا، از مصادیق اعمال ارتكابی مجرمین یقه سفید هستند که هرچند عنوان جزایی نداشته باشند، شاید آثار زیان بار آن بیشتر از اعمالی باشد که صریحاً جرم شناخته شده‌اند. برخی نویسندگان، کلاهبرداری، جرایم مرتبط با حقوق مصرف کنندگان، جرایم مرتبط با برچسب و بهداشت مواد غذایی و جرایم زیست محیطی از قبیل ایجاد آلودگی با ریختن مواد سمی و آلوده را مهم‌ترین مصادیق جرایم یقه سفید برشمرده‌اند.^۲

به طور خلاصه مهم‌ترین مصادیق جرایم یقه سفید را می‌توان این‌گونه برشمرد: کلاهبرداری: منظور از کلاهبرداری صرفاً کلاهبرداری سنتی و آنچه در تعریف قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشا و اختلاس و کلاهبرداری (۱۳۶۷) می‌گنجد، نیست؛ بلکه مقصود کلاهبرداری از بخش عمومی با توسل به وسایل متقلبانه برای چپاول اموال عمومی است. اختلاس، جرایم مالیاتی، جرایم مربوط به بیمه و برقراری مستمری و حقوق بیکاری برای افراد فاقد شرایط، از مهم‌ترین عناوین مجرمانه‌ای هستند که مجرمین یقه سفید مرتکب می‌شوند. در بیشتر موارد رفتار مجرمین یقه سفید ظاهری کاملاً قانونی به خود می‌گیرد. در واقع آنان با حیل‌های قانونی طوری رفتار می‌کنند که الفاظ و ظاهر قانون رعایت می‌شود؛^۳

فساد مالی: بارزترین مصداق فساد مالی «ارتشاء» است، ولی دایره شمول «فساد مالی» وسیع‌تر از ارتشا است. سوءاستفاده‌هایی که در مزایده‌ها و مناقصه‌های عمومی، اعطای

^۱ بابایی، ۱۳۹۶: ۱۰۵

^۲ Croal ۲۰۰۱:۱۷

^۳ McBarnet, ۲۰۰۶:۲۲

امتیازات و تسهیلات عمومی صورت می‌گیرد، همگی مشمول این عنوان است. اعمال نفوذ بر مقامات سیاسی و نمایندگان مجلس برای طرح یا تصویب موضوعی خاص که منافع سرشاری برای گروهی خاص به همراه دارد، از دیگر مظاهر فساد مالی است. همچنین فساد مالی در معاملات بین‌المللی اعم از صادرات و واردات و سرمایه‌گذاری خارجی امر شایعی محسوب می‌شود.

جرایم استخدامی: در این زمینه استخدام و گماردن افراد مورد نظر در منصب‌های کلیدی خارج از ضوابط قانونی و محروم کردن متقاضیان واجد شرایط از حق اشتغال و نیز رفتار تبعیض‌آمیز با مستخدمان و محروم کردن مستخدمین از حقوق قانونی خود، ابعاد مختلف قضیه را نشان می‌دهند. مجرمین یقه سفید با شگردهای به ظاهر قانونی، مستخدمان را از حقوق قانونی اعم از سلامت و ایمنی محیط کار و تضمینات شغلی محروم می‌کنند.

جرایم مربوط به نقض حقوق مصرف‌کنندگان: دامنه جرایمی که حقوق مصرف‌کنندگان را نقض می‌کنند، شامل مراحل مختلف تولید، توزیع و فروش کالاها و خدمات می‌شود. این جرم برخی اوقات به صورت کلان توسط تولیدکنندگان کالاها با عیوب پنهانی صورت می‌گیرد و گاهی توسط فروشندگان جزء به صورت ارائه کالاها معیوب و فاقد حداقل معیارهای لازم یا ارائه کالا با برچسب غیرواقعی یا با قیمت غیرواقعی به وقوع می‌پیوندد.^۱

جرایم مربوط به مواد غذایی و دارویی: این جرایم ماهیتاً در چارچوب عنوان قبلی قرار می‌گیرند؛ اما به خاطر اهمیت آن نسبت به سلامت افراد و ویژگی‌های خاص آن جداگانه دسته‌بندی و بررسی می‌شوند. مواد غذایی نیز نوعی کالا به شمار می‌رود که نهایتاً مصرف‌کنندگان جهت استفاده خریداری می‌کنند. با این حال، کیفیت و بهداشت مواد غذایی از اهمیت خاصی برخوردار است؛ از این رو در اغلب کشورها مقررات خاصی در این زمینه تدوین شده است. علاوه بر نقض مقررات بهداشتی و کیفیت لازم و الصاق برچسب‌های خلاف واقع، در کشوری نظیر ایران که به مایحتاج ضروری مردم و در رأس مواد غذایی یارانه دولتی تعلق می‌گیرد، سوءاستفاده از یارانه‌های اختصاص یافته و یا تحصیل خلاف

^۱ Croal ۲۰۰۱:۳۶-۸

قانون این یارانه‌ها یکی از موارد بارز جرایم ارتكابی یقه سفیدها محسوب می‌شود. عدم آگاهی خریداران مصرف کننده از کیفیت و بهداشت مواد غذایی و دارویی و حساس بودن و فراوانی میزان عرضه آن موجب می‌شود تا متخلفین فرصت طلب منافع زیادی را عاید خود کنند.^۱

جرایم زیست محیطی: مجرمین یقه سفید با اعمال نفوذ در نظام حکومتی اقدام به پاره‌ای اقدامات سودجویانه غیرمجاز می‌کنند که منجر به صدمه به محیط زیست بشری می‌شود. برای نمونه احداث کارخانجات خارج از استانداردهای لازم و در اماکن غیرمجاز می‌تواند منجر به آلودگی هوا از طریق فعالیت کارخانه به خاطر عدم رعایت کیفیت مورد نیاز باشد. همچنین آلودگی صوتی برای ساکنین و ریختن غیرمجاز ضایعات در محیط زیست که نهایتاً موجب آلودگی محیط خشکی یا آب‌های رودخانه‌ها، دریاها و دریاچه‌ها می‌شود، نمونه‌های دیگری از جرایم زیست محیطی هستند.

جرایم رایانه‌ای: گسترش رایانه و اینترنت در کنار فواید فراوان علمی و اقتصادی، برای مجرمین یقه سفید نیز امکاناتی فوق‌العاده برای کسب منافع غیرقانونی ایجاد کرده است. ورود غیرمجاز به بانک اطلاعاتی رایانه‌های متعلق به سایر اشخاص حقیقی و حقوقی و سوء-استفاده از آن و همچنین تخلیه کارت‌های اعتباری دیگران از مصادیق بارز این جرایم هستند. تردیدی نیست که رایانه و اینترنت علاوه بر این، برای تسهیل ارتكاب سایر جرایم از قبیل جعل و کلاهبرداری مورد سوء استفاده قرار می‌گیرند.

جرایم گمرکی: به منظور حمایت از تولید کنندگان و مصرف کنندگان داخلی و نیز ایجاد منبع درآمد برای دولت، کشورهای مختلف حسب سیاست‌های کلی خود مقرراتی برای واردات و صادرات کالا وضع کرده اند تا برای ورود و صدور هرکالایی مبالغی دریافت گردد. اصولاً برای ورود کالاهای لوکس و تزئینی که مایحتاج ضروری مردم به شمار نمی‌روند و گران قیمت هستند، عوارض گمرکی بیشتری دریافت می‌شود؛ در نتیجه قیمت این کالاهای وارداتی به صورت تصاعدی بالا می‌رود. بنابراین، اگر گروه‌هایی بتوانند بدون پرداخت حقوق و عوارض قانونی اقدام به ورود این کالاها نمایند، سود سرشاری نصیب خود

---

^۱ Norbert et al, ۲۰۰۶:۲-۳

می‌کنند. ایجاد کانال‌ها و اسکله‌های خارج از نظام گمرکی و نیز اعمال نفوذ و عدم پرداخت عوارض قانونی نمونه‌های بارز این جرایم هستند.

بخش چهارم: ویژگی مجرمین یقه سفید

در بررسی ویژگی جرایم یقه سفیدی، وجه تمایز اصلی ویژگی «مرتکبان» این جرایم است نه خود «جرایم»؛ یعنی موقعیت بالای اجتماعی و اقتصادی، آنها را از سایر مجرمین متمایز می‌کند.^۱ برخی تلاش کرده‌اند با ارائه تعریفی متفاوت، ویژگی‌های این جرایم را صرف‌نظر از مرتکبین مشخص نمایند: «یک عمل یا پاره‌ای از اعمال غیرقانونی که با توسل به حيله و مخفی کاری و بدون استفاده از زور فیزیکی برای تحصیل پول یا مال یا مزایای شغلی ارتکاب می‌یابند»^۲ پلیس آمریکا FBI نیز تعریفی مشابه بدست داده است: «آن دسته از اعمال غیرقانونی که با فریب، مخفی کاری یا سوء استفاده از اعتماد از سایر جرایم متمایز می‌گردند و به استفاده از زور فیزیکی یا خشونت یا تهدید به آن، متکی نیستند. افراد و سازمان‌ها به منظور تحصیل پول، مال یا خدمات یا برای اجتناب از پرداخت پول یا از دست دادن پول یا خدمات یا برای تضمین نفع شخصی یا شغلی مرتکب آن می‌شوند.^۳ تردیدی نیست که مخفی کاری یکی از ویژگی‌های مهم جرایم یقه سفیدی است؛ بدین معنی که مرتکبین، فعالیت‌های غیرقانونی خود را علنی نمی‌کنند بلکه سعی می‌کنند ظاهر قانونی و موجه به فعالیت‌های خود بدهند. برخلاف فعالیت‌های تروریستی که در صدد جلب توجه و ایجاد وحشت در جامعه هستند، مجرمین یقه سفید با ناشناخته ماندن فعالیت‌های غیرقانونی خود، بهتر می‌توانند رشد کنند. لازمه مخفیانه بودن عملیات، حداقل توسل به زور فیزیکی است؛ از این رو این اشخاص به جز در موارد خیلی استثنایی و ضروری، متوسل به خشونت نمی‌شوند. فریب و حيله و همچنین تزویر و ظاهرسازی نیز در بطن رفتار آنان نهفته است و جزیی از مخفی کاری تلقی می‌شود. نهایتاً جرایم یقه سفیدی با هدف نهایی کسب ثروت یا مزایای شغلی بیشتر به طرق غیرقانونی ارتکاب می‌یابند. بزهکاران یقه سفید که در برابر بزهکاران یقه آبی و یقه چرکین^۴ قرار گرفته‌اند، از نظر سیاسی، اقتصادی یا

^۱ Green, a, ۲۰۰۴: ۸

^۲ Edleherzt, ۱۹۷۰: ۳

^۳ FBI, ۱۹۸۹: ۳

^۴ Blue-collar Criminals

اجتماعی، صاحب نفوذ و اقتدار زیاد هستند و به اعتبار وضع آراسته ظاهری که اغلب به شکل کت و شلوار تیره، پیراهن سفید و کراوات متناسب است، از گروه اخیر قابل تشخیص هستند. جرایم یقه سفید برخلاف جرایم خیابانی و سنتی، بدون استفاده از خشونت یا نیروی عضلانی صورت می‌پذیرند.^۱ مجرمین یقه سفید به خاطر نیازهای روزمره مرتکب جرم نمی‌شوند؛ بلکه به جهت زیاده خواهی و افزون طلبی مرتکب جرم می‌شوند. به خاطر ظاهر موجه و فریبنده مجرمین یقه سفید، مجازات آنان نیز با تضاد مواجه می‌شود. زیرا در مجازات مجرمین یقه سفید با جرایم شدید و وخیم از حیث آثار اقتصادی و اجتماعی و مجرمین خوب و موجه نما رو به رو هستیم.^۲

بخش پنجم: ارتباط جرایم یقه سفیدها با جنایات سازمان یافته

ارتکاب جرم به صورت گروهی و سازمان یافته قدمت زیادی دارد، ولی مهم‌ترین سند جهانشمولی که برای نخستین بار به طور جامع به بررسی و مقابله با این جنایات پرداخته، کنوانسیون ملل متحد علیه جنایات سازمان یافته فراملی است که در دسامبر ۲۰۰۰ در پالموی ایتالیا به امضای دولت‌ها رسید. کنوانسیون پالمو به تعریف «جنایت سازمان یافته فراملی» پرداخته است؛ لیکن ماده ۵ کنوانسیون صرفاً به «جرم‌انگاری مشارکت در یک گروه جنایتکارانه سازمان یافته» پرداخته که علت این امر را باید در ارتباط تام «جنایت سازمان یافته فراملی» و «گروه جنایتکارانه سازمان یافته» جستجو کرد که این دو لازم و ملزوم هم می‌باشند. در بند الف ماده ۲ کنوانسیون که به تعریف واژگان مورد استفاده در این کنوانسیون اختصاص یافته چنین آمده است: «گروه جنایتکارانه سازمان یافته» به معنی یک گروه واجد ساختار تشکیلاتی مرکب از سه نفر یا بیشتر است که برای مدت زمانی موجودیت می‌یابد و با هدف ارتکاب یک یا چند جنایت شدید یا جرائم مندرج در این کنوانسیون به منظور تحصیل مستقیم یا غیرمستقیم یک نفع مالی یا نفع مادی دیگر به طور هماهنگ فعالیت می‌کند».^۳ برای مقایسه دقیق‌تر جرایم یقه سفید و سازمان یافته، ویژگی‌های جرم اخیر باید تبیین شود. یکی از حقوقدانان دوازده مورد احصاء کرده که «جنایت سازمان یافته» واجد تمام یا برخی از آن اوصاف است. این اوصاف عبارتند از:

^۱ موسوی مجاب، ۱۳۸۲: ۸-۶۷

^۲ Freiberg, ۲۰۰۰: ۷

^۳ سلیمی، ۱۳۸۲: ۶-۳۲

- ۱- شرکای آنها به منظور انجام فعالیت جنایتکارانه گرد هم جمع شده‌اند؛
  - ۲- هدف نهائی آنها تحصیل سود به طرق غیرقانونی است؛
  - ۳- آنها به اخاذی و خشونت به عنوان وسیله نیل به اهدافشان چه در درون گروه یا در تعقیب اهداف بیرونی متوسل می‌شوند؛
  - ۴- افساد و رشوه به مقامات عمومی و سایرین جزء روش عملیاتی آنهاست؛
  - ۵- آنها منافع خود را با تقلب در پرداخت مالیات و رویه‌های تجارت یغماگرانه و انحصارگرایانه افزایش می‌دهند و از ارتشاء برای نفوذ و واژگونی فعالیت‌های تجاری مشروع استفاده می‌کنند؛
  - ۶- آنها به تطهیر پول برای بازیافت و افزایش منافع متوسل می‌گردند؛
  - ۷- آنها اساساً در یک زمینه ملی عمل می‌کنند حتی زمانی که شعب یا فعالیت‌های فراملی دارند؛
  - ۸- حضور و فعالیت‌های گروه به طور منفی بر جامعه اثر می‌گذارد؛ به این صورت که گروه با تهدید امنیت و نظم عمومی و سایر منافع اجتماعی و اقتصادی، عملیات خود را انجام می‌دهد.
  - ۹- آنها غالباً، ولی نه همیشه، در یک ساختار سلسله مراتبی با یک رهبر واحد در راس، متمرکز و سازمان‌یافته شده‌اند؛
  - ۱۰- اعضای رده پایین متعهد به وفاداری به سازمان هستند که این امر با نظم خاصی شامل مرگ در صورت کوتاهی، سرپیچی یا بی‌وفایی، تضمین و تقویت می‌شود؛
  - ۱۱- عضویت بر اساس معیارهای وفاداری، بی‌رحمی و مهارت‌های جنائی و در سازمان ائتلافی همراه با عضوگیری سری صورت می‌گیرد؛
  - ۱۲- رازداری و خفاء یکی از ویژگی‌های آنهاست
- تحصیل منافع مادی و مالی به شیوه‌های غیرقانونی، مهم‌ترین ویژگی و نیز وجه اشتراک این دو جرم می‌باشد. وجود برخی شرایط در هر یک از این دو جرم ضرورت دارد که در دیگری ضروری نیست؛ ولی عملاً در بیشتر موارد در این زمینه نیز اشتراک دارند. برای نمونه در جرایم سازمان یافته، وجود گروه جنایی و تداوم فعالیت مجرمانه آن ضرورت دارد. در جرایم یقه سفیدی چنین ضرورتی وجود ندارد یعنی افراد منفرد نیز ممکن است به صورت غیرمنسجم مجرمین یقه سفید تلقی شوند. با این حال، در اغلب موارد جرایم یقه

سفیدی نیز به صورت گروهی و منسجم ارتکاب می‌یابند. از سوی دیگر، در جرایم یقه سفیدها، داشتن موقعیت عمومی و دولتی از خصایص مهم آن است، ولی در جرایم سازمان یافته چنین قیدی وجود ندارد. با وجود این، در بیشتر موارد مدیران گروه‌های جنایی افراد ذی نفوذ حکومتی هستند. از این رو در اغلب موارد تفکیک این دو جرم در عمل بسیار دشوار است؛ چون از یک جهت مرتکبین مجرم یقه سفید تلقی و از سوی دیگر عضو گروه جنایی سازمان یافته به شمار می‌روند. به همین دلیل، در دهه گذشته برخی اظهار نظر کرده‌اند که در آینده نزدیک تفکیک بین جرایم سازمان یافته و جرایم یقه سفید به جز به منظوره‌های آکادمیک و نظری، امکان‌پذیر نخواهد بود. تعداد زیادی از نویسندگان و صاحب نظران جرم یقه سفید را یکی از اشکال و مصادیق جنایت سازمان یافته می‌دانند.^۱

بخش ششم: بزه دیدگی در جرم یقه سفیدی

برخلاف جرایم خشونت بار که بزه دیده مستقیم و تقریباً منفرد و مشخص دارند، شاید در بیشتر جرایم یقه سفیدی شخص معینی بزه دیده نباشد. اما این امر به هیچ عنوان به معنی بدون بزه دیده بودن این جرم نیست. برخی از مصادیق جرایم یقه سفیدی به ظاهر بزه دیده مستقیم ندارند. برای نمونه در فساد مالی و ارتشا و تخصیص یارانه به ناروا، به ظاهر بزه دیده مستقیم وجود ندارد. البته ارتشا در مواردی که در روند اجرای عدالت تأثیر می‌گذارد، بزه دیده مستقیم خواهد داشت. برای مثال اگر قاضی رشوه گرفته و علیه کسی به ناروا حکمی صادر کند، محکوم علیه بزه دیده جرم ارتشا تلقی می‌شود. در ایران در موارد زیادی به خاطر عدم انجام وظیفه صحیح و سریع برخی مأمورین دولتی، رشوه به منظور احقاق حق یا تسریع در روند آن پرداخت می‌شود؛ در چنین مواردی چون شخص برای رسیدن به حق مسلم خود ناچار به پرداخت وجه، مال یا امتیازی شده است، لذا خود این شخص بزه دیده جرم است. در برخی جرایم بزه دیدگی بسیار جزئی و کم اهمیت به نظر می‌آید؛ مثل اینکه کسی کالاهای یارانه ای را در سطح کلان تحصیل و ۲۰٪ بالاتر از قیمت مصوب توزیع کند. برای نمونه شیر دویست تومانی را به قیمتی معادل ۲۴۰ تومان در سطح گسترده توزیع کند. در این دسته از جرایم به خاطر تعدد بزه دیدگان و گستردگی جرم ارتكابی، اگرچه بزه دیدگی هریک از بزه دیدگان بسیار ناچیز و کم اهمیت است، ولی حجم

آن در مجموع بسیار گسترده است و به هر حال به نظام و سیاست اقتصادی کشور نیز صدمه می‌زند. برخی جرایم مانند جرایم گمرکی ظاهراً بزه دیده مشخص ندارند؛ اما ورود یا خروج کالاها از مرز کشور بدون رعایت ضوابط قانونی حسب مورد می‌تواند به تولید کننده داخلی، مصرف کننده داخلی یا بازرگان سالم صدمه بزند. در مورد برخی کالاها به منظور حمایت از تولید داخلی، واردات کالاهای خارجی تابع محدودیت‌ها و ضوابط خاص می‌گردد؛ چنانچه با نقض این محدودیت‌ها یا عدم پرداخت عوارض گمرکی کالایی وارد کشور شود، تولید کننده داخلی به خاطر عدم امکان رقابت، آسیب می‌بیند. در مواردی به منظور حمایت از مصرف کننده داخلی، صادرات کالایی تابع ضوابط خاص می‌شود در این صورت نیز نقض ضوابط حاکم، موجب ورود صدمه به مصرف کنندگان داخلی خواهد شد. در نهایت چنانچه برخی بتوانند بدون رعایت ضوابط گمرکی، به واردات یا صادرات کالاها اقدام کنند، رقبای سالم اقتصادی را که با رعایت ضوابط به این امر مبادرت می‌ورزند، با شکست رو به رو می‌کنند. بزه دیدگی در برخی جرایم یقه سفیدی نامحسوس‌تر است. در قوانین ایران نیز در بیشتر موارد رد مال به صاحب آن پیش بینی شده است. برای نمونه در ماده ۱ قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشاء و اختلاس و کلاهبرداری رد مال موضوع کلاهبرداری و در ماده ۲ این قانون رد مالی که بدون مشروعیت قانونی تحصیل شده، پیش بینی شده است. از نظر جبران خسارات مادی به بزه دیده، رد مال، تمهیدی مثبت ولی ناکافی است؛ چون در موارد زیادی ممکن است به مجرم دسترسی حاصل نشود. «در واقع شکایت قانونی بزه دیده از مجرم، که اغلب اوقات نیز مؤثر است، آنهم در صورت امکان دست یابی به وی، برای جبران خسارت کافی نیست. بدین جهت است که قانون‌گذاران، در کشورهای مختلف، به اتخاذ تدابیر گوناگون - مؤثرتر - روی آورده‌اند که می‌توان به بیمه اجباری رانندگان اتومبیل اشاره کرد. بعدها، برخی از کشورها (انگلستان، زلاند نو، برخی از ایالات آمریکا، کانادا) با ایجاد یک بخش ویژه مددکاری و امکان طرح دعوی زیان دیده از جرم علیه دولت یا یک نهاد دولتی، امکان جبران خسارت واقعی از مجنی علیه را فراهم ساخته‌اند.»^۱ در ماده ۳۱۳ قانون مجازات اسلامی، در شرایط خاصی در خصوص دیه جنایت عمد و شبه عمد، پرداخت آن از بیت‌المال پیش بینی شده است. اما با توجه به ماهیت جرایم یقه سفیدی که غیرخشن

^۱ آنسل، ۱۳۷۵: ۱۲۹

هستند و پرداخت دیه در آن معمولاً موضوعیت پیدا نمی کند، چنین تمهیدی اندیشیده نشده است. در برخی کشورها علاوه بر حمایت اقتصادی و مالی، با توجه به جرم ارتكابی و شخصیت بزه دیده، حمایت‌های پزشکی، روانی و اجتماعی از بزه دیدگان توسط بخش‌های عمومی و خصوصی به عمل می‌آید.^۱

بخش هفتم: جرم‌انگاری و مجازات

اصل قانونی بودن جرایم و مجازات‌ها اقتضا دارد که برای امکان تعقیب کیفری هر عملی، ابتدائاً آن عمل جرم‌انگاری شده باشد یعنی به طور مشخص در قوانین مصوب عمل مجرمانه و ارکان متشکله آن تعریف و مجازات آن مشخص شده باشد. در نظام حقوقی ایران - همچون بسیاری دیگر از کشورها- بیشتر مصادیق جرایم یقه سفیدی جرم‌انگاری شده است. قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشا و اختلاس و کلاهبرداری، قانون نحوه اعمال تعزیرات حکومتی راجع به قاچاق کالا و ارز، قانون مجازات اخلاص گران در نظام اقتصادی کشور، قانون مجازات اعمال نفوذ برخلاف حق و مقررات قانونی، قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع، قانون مواد خوردنی و آشامیدنی و آرایشی و بهداشتی، قانون تعزیرات حکومتی امور بهداشتی و بهداشتی درمانی، قانون ممنوعیت اخذ پورسانت در معاملات خارجی، قانون مجازات اسلامی و... هر کدام یک یا چند مورد از مصادیق جرایم یقه سفیدی را جرم‌انگاری کرده‌اند. با این وجود نوعی تشدد و پراکندگی در قوانین به چشم می‌خورد و در برخی موارد مجازات بعضی جرایم با توجه به آثار و عواقب آن و در مقایسه با موارد مشابه متناسب به نظر نمی‌رسد. بکاریا بیش از دو قرن پیش به ضرورت تناسب میان جرایم و مجازات‌ها تأکید کرده است: «مصلحت عموم در این است که جرم نه تنها ارتکاب نیابد، بلکه هر قدر زیان بیشتر به جامعه وارد آورد، به ندرت اتفاق افتد. بنا براین، موانعی که

^۱ لپز و فیلیزولا، ۱۳۷۹: ۱۲۵-۱۳۳

^۲ در ماده ۵۹۱ قانون مجازات اسلامی مقرر گردیده است «هرگاه ثابت شود که راشی برای حفظ حقوق حقه خود ناچار از دادن وجه یا مالی بوده تعقیب کیفری ندارد و وجه یا مالی که داده به او مسترد می‌گردد.» و تبصره ماده ۵۹۲ اشعار می‌دارد: «در صورتی که رشوه دهنده برای پرداخت رشوه مضطر بوده و یا پرداخت آنرا گزارش دهد یا گزارش نماید از مجازات حبس مزبور معاف خواهد بود و مال به وی مسترد می‌گردد.» گزارش کردن پرداخت رشوه به عنوان عاملی که مرتکب را از مجازات حبس معاف می‌کند، نوعی عامل تشویق شهروندان به همکاری در مقابله با ارتشا است. نظر به اینکه بزهکاران یقه سفید در اغلب موارد افراد ذی نفوذ هستند، لذا شایسته است بزه دیدگان و شهودی که با مأمورین اجرای قانون همکاری می‌کنند، به نحو شایسته تری مورد حمایت قانونی قرار گیرند.

مردمان را از ارتکاب جرم باز می‌دارد باید به همان اندازه که این جرایم مغایر با منفعت عموم است و شدیدتر به آن آسیب می‌رساند قوی باشد. از این رو، باید میان جرایم و مجازات‌ها تناسبی برقرار باشد»^۱

نتیجه‌گیری

با توجه به ظاهر موجه و موقعیت اجتماعی و شغلی مرتکبین و همچنین طبع غیرخشن مجرمین یقه سفید، شناسایی و تعقیب آنان با مشکلات بیشتر رو به رو می‌شود. سازمان یافته و تشکیلاتی بودن ارتکاب این جرایم نیز قدرت بیشتر به مرتکبان آن داده و مبارزه با آن را مشکل‌تر می‌کند. با عنایت به اینکه مرتکبان این جرایم از ناآگاهی مردم و مسؤولین با حسن نیت، نهایت استفاده را می‌برند و هرگونه ابهام در قوانین و جهل مردم و مسؤولین اجرای قانون، عامل رونق و آگاهی و شفافیت سبب شکست فعالیت مجرمین یقه سفید است، از این رو، مهم‌ترین وسیله پیشگیری و مبارزه با این جرایم، اطلاع‌رسانی و معرفی ویژگی مجرمین یقه سفید و آثار اعمال مجرمانه آنها بر جامعه است. از طریق اطلاع‌رسانی، کلیه شهروندان باید آگاه شوند که ارتکاب جرایم یقه سفیدی بر زندگی روزمره آنان اثرات زیان بار مستقیم دارد. بنابراین، شهروندان باید هم از طریق رسانه‌های عمومی و هم وضع قوانین متناسب خود را ذی نفع در مبارزه با مجرمین یقه سفید بدانند و تشویق به همکاری شوند. نحوه عمل این مجرمین و چگونگی اثرگذاری این اعمال مجرمانه باید به اطلاع عموم برسد و روش همکاری مردم با مامورین آموزش داده شود. قوانین ایران در مبارزه با جرایم یقه سفیدی از تشتت و ابهام زیاد رنج می‌برند. در حالی که در مواردی حتی مجازات اعدام برای اخلال‌کنندگان در نظام اقتصادی کشور پیش بینی شده است، در مواردی مثل پولشویی که پس از بیش از پنج سال بعد از تنظیم لایحه اولیه آن، به تصویب رسید، به خاطر عدم تناسب ضمانت اجرایی پیش بینی شده، اثر چندانی نخواهد داشت؛ چون صرفاً جزای نقدی معادل یک چهارم مال موضوع پولشویی برای مرتکبین این عمل مجرمانه پیش بینی شده است. با مقایسه این مجازات‌ها با مجازات‌های شدیدتر مقرر برای جرایم سنتی علیه اموال از قبیل سرقت، کلاهبرداری، خیانت در امانت، تخریب و... این تشتت و بی‌نظمی در سیاست کیفری روشن‌تر می‌شود. مبارزه با مجرمین یقه سفید صرفاً از طریق سیاست

^۱ بکاریا، ۱۳۸۰: ۹۲

سرکوبگرانه کافی نیست؛ بلکه همچنین ضرورت دارد از بزه دیدگان جرایم یقه سفیدی حمایت کافی از جهات مختلف به عمل آید تا علاوه بر جبران خسارات وارده، در قبال انتقام جویی احتمالی مجرمین یقه سفید در امان باشند. نظام پلیسی و قضایی باید به گونه‌ای تقویت شود که مردم از سلامت و کفایت آن اطمینان داشته باشند و بدون دغدغه خاطر به آن متوسل شوند. بنابراین، وضع قوانین متناسب و شفاف و آموزش نیروی کار متخصص، اعم از قضایی، پلیسی و اداری کارآمد و نهایتاً تشویق عموم مردم به همکاری در مبارزه با این جرایم از طریق اطلاع‌رسانی و آموزش عمومی برای مقابله با مجرمین یقه سفید اهمیت اساسی دارد.

منابع و مأخذ

۱. آنسل، مارک، (۱۳۷۵)، دفاع اجتماعی، ترجمه محمد آشوری و علی حسین نجفی ابرند آبادی، انتشارات دانشگاه تهران، تهران چاپ سوم؛
۲. بابایی، علی (۱۳۹۶) مفهوم شناسی امنیت، تهران انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی
۳. بکاریا، سزار، (۱۳۸۰)، رساله جرایم و مجازات‌ها، ترجمه محمد علی اردبیلی، نشر میزان
۴. دانش، تاج زمان، (۱۳۷۶)، مجرم کیست؟ جرم‌شناسی چیست؟ انتشارات کیهان، تهران
۵. روزنامه ایران، شماره ۲۴۷۵، سه شنبه ۶ خرداد ۱۳۸۲.
۶. سلیمی، صادق، (۱۳۸۲)، جنایات سازمان یافته فراملی، انتشارات تهران صدا، تهران، چاپ اول؛
۷. گسن، رمون، (۱۳۸۴)، جرم شناسی نظری، ترجمه مهدی کی نیا، انتشارات مجد، تهران؛
۸. لپز، ژرار و ژینا فیلیزولا، (۱۳۷۹)، بزه دیده و بزه دیده شناسی، ترجمه روح الدین کرد علیوند و احمد محمدی، انتشارات مجد، تهران، چاپ اول.
۹. موسوی مجاب، سید درید (۱۳۸۳) بزهکاران یقه سفید، فصلنامه مدرس علوم انسانی، دوره ۸
۱۰. Bassiouni, M. Cherif and Eduardo Vetere, (۱۹۸۸), *Organized Crime; A compilation of U.N. Documents ۱۹۷۵-۱۹۹۸*, Transnational Publishers, Inc. Ardsley, New York;
۱۱. Croal, Hazel., (۲۰۰۱) "Understanding White Collar Crime". Philadelphia: Open University Press;
۱۲. Freiberg, Arie, "Sentencing White-Collar Criminals" paper presented at the Fraud Prevention and Control Conference Convened by the Australian Institute of Criminology in association with the Commonwealth

- Attorney-General's Department and held in Sufer Paradise, ۲۴-۲۵ august ۲۰۰۰;
۱۳. Goldsmith, Michael, "Resurrecting Rico: Removing Immunity for White-Collar Crime" . Harvard Journal on Legislation, Vol. ۴۱, ۲۰۰۴;
۱۴. Green, Stuart P., "Moral Ambiguity in White Collar Criminal Law". Notre Dame Journal of Law, Ethics and Public Policy, Vol. ۱۸, ۲۰۰۴;
۱۵. Green, Stuart P., "The Concept of White Collar Crime in Law and Legal Theory" Buffalo Criminal Law Review, Vol. ۸, No. ۱ ۲۰۰۴;
۱۶. Green, Stuart P., "Uncovering the Cover-Up Crimes". American Criminal Law Review, Vol. ۴۲, ۲۰۰۵;
۱۷. Hobbs, D. (۱۹۹۴) "Professional and Organized Crime in Britain", in M. Magurie, R. Morgan and R. Reiner. Oxford Handbook of Criminology, Oxford University Press.
۱۸. Sutherland, Edwin, (۱۹۸۳) White Collar Crime: The Uncut Version. New Haven: Yale University Press.
۱۹. Wright, Alan. (۲۰۰۶) "Organised Crime",UK: Willan Publishing.